

بررسی نظری پژوهش‌های سرمایه اجتماعی در جامعه ایران

دکتر حسین ابوالحسن تنهایی^۱

دکتر زهرا حضرتی صومعه^۲

چکیده

سرمایه اجتماعی مفهومی کلان است که دربرگیرنده ابعادی مانند اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی و هنجارها است. سرمایه اجتماعی از ویژگی خودزایی و خودمولدی برخوردار است، به این معنا که با استفاده مناسب از آن، زمینه برای تولید و تقویت آن فراهم می‌شود. بنابراین پرداختن به موضوع سرمایه اجتماعی، نیازمند پژوهشی دقیق و ژرف است. در این مقاله تحقیقات انجام شده داخلی و خارجی مطرح می‌شوند و سپس چارچوب نظری - با استفاده از نظریه پردازانی همچون جورج زیمل، هربرت بلومر، آنتونی گیدنز، پیر بوردیو، جیمز کلنن، فرانسیس فوکویاما و رابرت پانتام - ارائه می‌شود و در آخر به نقد تحقیقات انجام شده (داخلی و خارجی) بر اساس چارچوب نظری پرداخته می‌شود. نتیجه‌ای که از این مطالعه به دست آمد بیانگر آن است که برای سنجش مفهوم سرمایه اجتماعی، مراجعه به مردم و کشف ابعاد آن از دیدگاه و نگرش مردم ضروری است.

واژه‌های کلیدی

سرمایه اجتماعی، اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، شبکه‌ها، هنجارها، نظری، پژوهش، دیالکتیک، عینی، ذهنی.

^۱استادیار جامعه‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده روان‌شناسی و علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

Email: hatanhai@yahoo.com

^۲استادیار جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تاکستان Email: Zahra.hazrati@gmail.com

مقدمه

امروزه، در کنار سرمایه‌های اقتصادی، فرهنگی و نمادین؛ سرمایه دیگری به نام سرمایه اجتماعی مطرح است. این مفهوم به پیوندها، ارتباطات میان اعضای یک شبکه به عنوان منبع باارزش اشاره دارد که با خلق هنجارها و اعتماد متقابل موجب تحقق اهداف اعضا می‌شود. سرمایه اجتماعی، راهی برای نیل به موفقیت و اصل محوری برای دستیابی به توسعه قلمداد می‌شود.

سرمایه اجتماعی دربرگیرنده موجودیتهای مختلفی است که تمامی آنها در دو عنصر مشترک هستند، یعنی همه آنها جنبه‌ای از ساخت اجتماعی را در خود دارند و واکنش معینی از کنشگران را در درون این ساختار تسهیل می‌کنند. سرمایه اجتماعی همانند دیگر اشکال سرمایه مولد است. سرمایه اجتماعی برخلاف اشکال دیگر سرمایه، در ذات ساختار روابط میان کنشگران وجود دارد. کلمن پس از این تعریف از سرمایه اجتماعی، مجموعه‌های مختلفی از کنشها، پیامدها و روابط را سرمایه اجتماعی می‌نامد. از نظر او سرمایه اجتماعی ذاتاً قادر به کاراست و سرمایه اجتماعی هر آن چیزی است که به مردم و نهادها امکان عمل می‌دهد. سرانجام این که سرمایه اجتماعی از نظر کلمن به لحاظ هنجاری و اخلاقی خنثی است. یعنی نه مطلوب است و نه نامطلوب. و صرفاً با فراهم کردن منابع لازم، وقوع کنشها را امکانپذیر می‌سازد. (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۴۲)

سرمایه اجتماعی را به سادگی می‌توان به عنوان وجود مجموعه معینی از هنجارها یا ارزشهای غیررسمی تعریف کرد که اعضای گروهی که همکاری و تعاون میانشان مجاز است، در آن سهیم هستند. مشارکت در ارزشها و هنجارها به خودی خود باعث تولید سرمایه اجتماعی نمی‌گردد، چرا که این ارزشها ممکن است ارزشهای منفی باشد. (فوکویاما، ۱۳۷۹:

(۱۱)

هدف این مقاله آن است که ضمن بیان تحقیقات انجام شده داخلی و خارجی و چارچوب نظری این پژوهش، به نقد تحقیقات انجام شده داخلی و خارجی بپردازد تا بر اساس چارچوب نظری، ضرورت انجام پژوهش را به صورت اکتشافی نشان دهد.

پژوهش‌های پیشین

پژوهش‌های داخلی

تحقیقات انجام شده داخلی در مورد سرمایه اجتماعی اندک است که در ذیل چند نمونه مطرح می‌شود:

- در پژوهش "گرایش‌های فرهنگی و نگرش‌های اجتماعی در ایران" که در سال ۱۳۵۳ توسط دکتر علی اسدی و همکاران انجام شده است هدف اصلی، بررسی اعتماد اجتماعی به عنوان یکی از ابعاد سرمایه اجتماعی در ایران بود که نتایج آن به قرار زیر است: افراد تحصیل کرده به نسبت ۲/۷ برابر کمتر از عامه مردم، هموطنان خود را قابل اعتماد می‌دانستند. البته یکی از دلایل عدم وجود اعتماد در جامعه را فقدان امنیت و عدم توانایی جامعه در تأمین حقوق افراد می‌دانند. مطالعه نشان می‌دهد که در ایران تنها ۵۳ درصد پاسخگویان به مردم اعتماد دارند. (اسدی و همکاران، ۱۳۵۶؛ به نقل از مسائل اجتماعی ایران، ۱۳۸۳: ۳۲۲-۳۲۱)

- پژوهش "بررسی آگاهی‌ها، رفتارهای اجتماعی و فرهنگی در ایران" که توسط دکتر منوچهر محسنی در سال ۱۳۷۵ انجام شده با هدف بررسی برخی شاخص‌های سرمایه اجتماعی در ایران است. در بررسی فوق به طور مشخص، دو متغیر روابط اجتماعی و میزان اعتماد به هموطنان بدست آمد. که روابط اجتماعی عموماً تشکل یافته و قراردادی است و در قلمرو فرهنگ عمومی جامعه وارد نشده است. به علاوه، از متغیر نگرش به هموطنان به عنوان شاخصی برای میزان اعتماد استفاده می‌شود. در پژوهش دکتر محسنی، شکاف بین نخبگان و توده مردم در خصوص این نگرش سنجیده شده است، که سطح تحصیلات عامل اصلی و تعیین کننده تفاوت میان نخبگان و مردم تلقی شده است. در تمام قضاوت‌های مربوط به فعال بودن، تکرر بودن، تنبل بودن، پایبند بودن به اخلاق، متقلب بودن و خودخواه بودن هموطنان، گروه تحصیل کرده نسبت به عامه مردم قضاوت منفی تری درباره هموطنان خویش داشتند. (محسنی، ۱۳۷۵؛ به نقل از مسائل اجتماعی ایران، ۱۳۸۳: ۳۲۱-۳۲۰)

- هدف پژوهش در "پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان" که توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در سال ۱۳۷۹ انجام شد؛ بررسی اعتماد اجتماعی شخصی و اعتماد تعمیم یافته به عنوان یکی از ابعاد سرمایه اجتماعی در ایران بود که نتایج زیر به دست آمد: در حوزه شبکه‌های غیر رسمی بیشترین اعتماد معطوف به خانواده است و از این لحاظ خانواده تفاوت زیادی با سایر عناصر این شبکه نظیر خویشان و دوستان دارد.

گروه‌های اجتماعی معلمان، استادان دانشگاه و پزشکان از بیشترین میزان اعتماد در نزد مردم برخوردار بوده و گروه‌های اجتماعی بنگاه دارها، کسبه و روزنامه نگاران از کمترین اعتماد اجتماعی برخوردار هستند. (وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۱)

▪ پژوهش " بررسی سرمایه اجتماعی در ایران و راه‌های ارتقاء آن " که در سال ۱۳۸۴ توسط سید احمد فیروزآبادی در شورای عالی انقلاب فرهنگی انجام شده است دارای اهداف زیر است: تعریف مفهوم سرمایه اجتماعی از نگاه صاحب‌نظران، شرح تاریخچه مفهوم سرمایه اجتماعی، بررسی ادبیات سرمایه اجتماعی در ایران و سایر کشورها، چگونگی سنجش مفهوم سرمایه اجتماعی، شرح و بسط چگونگی وضعیت سرمایه اجتماعی در کشور و راه‌های ارتقاء آن و مقایسه با سایر کشورها. نتایج به دست آمده به قرار زیر است: " تعهد دینی"، همبستگی مستقیم و مثبت بر سرمایه اجتماعی در ابعاد ذهنی - شناختی یعنی اعتماد عمومی و نهادی و در ابعاد رفتاری - مشارکتی، انواع مشارکت رسمی و غیر رسمی دارد. "تحصیلات" نیز از سایر عوامل مؤثر تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی می‌باشد و رابطه آن با عناصر مفهوم سرمایه اجتماعی یعنی اعتماد عمومی، نهادی، آگاهی و توجه و مشارکت رسمی همبستگی معنادار مستقیم دارد. " مشارکت رسمی یکی از اعضای خانواده"، نیز با سرمایه اجتماعی رابطه معنادار و مثبت دارد. " میانسالان"، با میانگین سنی ۵۱ سال نسبت به جوانان با میانگین سنی ۲۵ سال از سرمایه اجتماعی بالاتری برخوردارند. " غیرمهاجرین"، نسبت به مهاجرین از سرمایه اجتماعی بیشتری برخوردارند. " مردان"، به نسبت زنان از سرمایه اجتماعی بیشتری برخوردارند اما در عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی سطوح اعتماد عمومی و نهادی و مشارکت‌های غیررسمی همپارانه در بین زنان و مردان تفاوت معناداری وجود ندارد و آگاهی و توجه و مشارکت‌های رسمی مردان به طور معناداری از زنان بیشتر می‌باشد. "دین‌باوری"، که از شدت ضعیف‌تری نسبت به تعهد دینی برخوردار است، بر روی سرمایه اجتماعی تأثیر مثبت دارد و با عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی یعنی اعتماد نهادی، مشارکت‌های غیررسمی خیره‌ای، مذهبی و همپارانه رابطه معنادار مثبت دارد. (فیروزآبادی، ۱۳۸۴: ۲۷۸)

▪ پژوهش "سنجش سرمایه اجتماعی جوانان کشور" که توسط معاونت مطالعات و تحقیقات سازمان ملی جوانان انجام گردید هدف اصلی آن سنجش سرمایه اجتماعی جوانان کشور با چهار مؤلفه شبکه روابط اجتماعی، هنجارهای اجتماعی، فعالیت‌های گروهی و خودآثربخشی است. در پی سنجش سرمایه اجتماعی جوانان کشور، پیشنهاد شده است که تلاش برنامه ریزی شده‌ای در راستای تقویت پنداشت‌ها و نگرش‌های مثبت

نسبت به وضعیت موجود و آینده جامعه در قالب بسط نهادهای مدنی و ایجاد فرصت‌ها و بسترهای جدید، صورت گیرد. همچنین تقویت پیامدهای مثبت سرمایه اجتماعی و جهت‌گیری سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها معطوف به ابعاد ضعیف‌تر، تقویت پیوند میان عناصر سنتی حمایت اجتماعی و عناصر مدرن روابط انجمنی و مشارکت با برنامه‌ریزی خردمندانه و تقویت سرمایه اجتماعی جدید، به عنوان پیشنهاد طرح شده‌اند. (معاونت مطالعات و تحقیقات سازمان ملی جوانان، ۱۳۸۶)

▪ پژوهش "میزان سرمایه اجتماعی در جامعه ایرانی"، با هدف سنجش میزان شاخص‌های سرمایه اجتماعی (اعتماد به دیگران، مناسبات اجتماعی، فعالیت‌های نودوستانه و داوطلبانه و شبکه‌های مشارکت) در ۶ مرکز استان شامل تهران، تبریز، اهواز، یزد، مشهد و رشت که توسط موسسه کنشگران داوطلب در سال ۱۳۸۴ انجام گرفت به نتایج زیر دست‌یافت: ترتیب شهرها بر حسب میزان اعتماد به دیگران در رتبه اول تبریز، سپس اهواز، مشهد، یزد، رشت و تهران؛ بر حسب میزان مناسبات اجتماعی در رتبه اول اهواز، بعد یزد، تبریز، رشت، تهران و مشهد؛ بر اساس فعالیت‌های نودوستانه و داوطلبانه در رتبه اول تبریز، دوم مشهد، یزد، اهواز، تهران و رشت؛ بر اساس شبکه‌های مشارکت اول اهواز، و به ترتیب تبریز، رشت، یزد، تهران و مشهد. به طور کلی ترتیب شهرها بر اساس سرمایه اجتماعی به ترتیب شهرها شامل اهواز، تبریز، یزد، مشهد، رشت و تهران است. به عبارت دیگر پایتخت ایران تهران دارای کمترین میزان سرمایه اجتماعی است. (موسسه کنشگران داوطلب، ۱۳۸۴)

▪ "سرمایه اجتماعی و رفتارهای زیست محیطی در ایران (مطالعه موردی: استانهای گیلان، مازندران و گلستان)" که توسط غلامرضا خوش‌فر و صادق صالحی در سال ۱۳۸۵ انجام گردید درصدد پاسخگویی به این سوال است که آیا رابطه‌ای بین سرمایه اجتماعی و رفتارهای زیست محیطی وجود دارد؟ یافته‌های پژوهش نشان می‌دهند که بین سرمایه اجتماعی و رفتارهای زیست محیطی مسئولانه ارتباط معنی‌داری وجود دارد. علاوه بر این بین عناصر عمده سرمایه اجتماعی با رفتارهای زیست محیطی نیز ارتباط معنی‌داری برقرار است. همچنین این روابط در مناطق جغرافیایی مختلف، متفاوت است. از یافته‌های این پژوهش می‌توان نتیجه گرفت که برای ترویج و توسعه رفتارهای زیست محیطی مسئولانه باید به فکر تقویت سرمایه اجتماعی و ابعاد آن بود. (خوش‌فر و صالحی، ۱۳۸۵)

پژوهشهای خارجی

تحقیقات انجام شده در مورد سرمایه اجتماعی در ایران کم بوده اما در خارج از کشور بسیار وسیع می‌باشد و محققان با تخصص‌های گوناگون و از جنبه‌های مختلف به بررسی آن پرداخته‌اند. در زیر چند نمونه از آنها مطرح می‌شود:

- تحقیقی - سرمایه اجتماعی، رفاه خانواده و فقر در اندونزی - زیر نظر بانک جهانی توسط گروتارت (Grootaert, Christiaan) در سال ۱۹۹۸ انجام گرفت. در این تحقیق، گروتارت به بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر رفاه خانواده‌ها و فقر در کشور اندونزی پرداخت. گروتارت برای سرمایه اجتماعی شش بعد قائل گردید: شدت ارتباط بین انجمن‌های محلی، ناهمگونی داخلی، میزان حضور در جلسات، مشارکت فعال اعضا در تصمیم‌گیری‌ها، پرداخت مقرری، سوگیرهای اجتماعی انجمن‌ها و با ترکیب این ۶ متغیر او «شاخص سرمایه اجتماعی» را طراحی کرد. یافته‌های این تحقیق نشان داد که سرمایه اجتماعی خانوار تأثیر مثبتی بر روی رفاه دارد. (گروتارت، ۱۹۹۸)
- پژوهش " جرم و سرمایه اجتماعی " توسط آدام گریکار (Graycar, Adam) مدیر موسسه جرم شناسی استرالیا در سال ۱۹۹۹ انجام شده است. هدف این پژوهش بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و جرم است. نتیجه‌ای که او از پژوهش خود می‌گیرد: ما نیاز داریم تا ۱- علت‌های بروز جرم را به دست آوریم ۲- زمینه‌ها و فرصت‌های ایجاد کننده جرم را کاهش دهیم ۳- مسائل خاص جرم را بدست آوریم ۴- کمک به قربانی جرم و کاهش امکان و خطرات جرم. بوسیله سرمایه گذاری کردن در سرمایه اجتماعی از راه‌های زیر: پرورش دادن مردم و افزایش عزت نفس مردم و احساس همگونی آنها در جامعه که باعث حمایت آنها می‌شود. البته سرمایه گذاری در سرمایه اجتماعی در استرالیا باعث کاهش در جرائم می‌شود. (گریکار، ۱۹۹۹)
- مایکل فولی و باب ادواردز (Foley, M. and Edwards, B) در مروری که بر ۴۵ تحقیقی که توسط محققان در رشته‌های مختلف صورت گرفته است، معتقدند که در تعدادی از این تحقیقات سرمایه اجتماعی به عنوان یک متغیر مستقل در نظر گرفته شده که بر روی برخی دستاوردها مانند رشد اقتصادی در سطح ملی تأثیر می‌گذارد و در برخی دیگر از آنها سرمایه اجتماعی به عنوان متغیر وابسته در نظر گرفته شده که توسط نوع‌هایی از سازمان‌های داوطلبانه تولید می‌شود. (فولی و ادواردز، ۱۹۹۹)
- " سنجش / اندازه گیری سرمایه اجتماعی " که توسط وندی استون (Stone, Wendy) در سال ۲۰۰۱ در موسسه استرالیایی مطالعات خانواده انجام شده است. در استرالیا، درست مانند سایر ملتها، سرمایه اجتماعی به عنوان معانی در نظر گرفته می‌شود که از کاهش

متداول بی اعتمادی ناشی می‌شود که در آن سرمایه اجتماعی به طور فزاینده‌ای نقش مرکزی را در سیاست عمومی استرالیا بازی می‌کند که این مسأله، ضرورت داشتن درک تجربی از سرمایه اجتماعی را افزایش می‌دهد. هنوز نیاز برای اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی از ضروریات فراتر می‌رود. در موسسه استرالیایی مطالعات خانواده؛ سرمایه اجتماعی و شهروندی وظیفه خانواده‌ها است در حالی که سرمایه اجتماعی توسط تاریخ‌اندازه‌گیری می‌شود و اغلب در مقیاس مشکوک استفاده می‌شود و برای مقاصد دیگر طراحی می‌شود بدون این که درک نظری تئوریک از مفهوم داشته باشد و اعتبار و اعتماد آن را به دست آورد. (استون، ۲۰۰۱)

▪ بررسی "سرمایه اجتماعی، اقتصاد و رفاه" که توسط جان اف هلی ول (Helliwell, John. F) انجام شده است. در سنجش انجام شده بین اعتماد و پیوندهای اجتماعی در جهت رفاه، ارتباط وجود دارد. برخی از تأثیرات ظاهر شدند تا از طریق کانال‌های اقتصادی حرکت کنند البته همواره به این شکل نیست. بنابراین تغییرات مهم در اعتماد و پیوندها در افراد، اجتماعات و سطوح ملی نباید توسط راههای اقتصادی محدود شوند. در حقیقت؛ افراد، خانواده‌ها، اجتماعات و ملتها در مجموعه هنجارها، تاسیس نهادها و فرآیندهای روزمره زندگی؛ ارتباط برقرار می‌کنند. خط مشی مرتبط با سرمایه اجتماعی و رفاه دارای جنبه‌های زیادی است. اعتماد به آرامی ایجاد می‌شود و به آسانی از دست می‌رود. (جان اف هلی ول، ۲۰۰۱)

▪ پژوهش "سنجش سرمایه اجتماعی در انگلستان" در سال ۲۰۰۳ توسط روزالین هارپر و ماریان کلی (Harper, Rosalyn. & Maryanne Kelly) در اداره آمارهای ملی انگلستان انجام شده است. هدف اصلی این پژوهش، فرآیند اتخاذ شده توسط انگلستان برای تعریف و سنجش سرمایه اجتماعی است. نتیجه بدست آمده این‌که سرمایه اجتماعی از یک مجموعه از سوالات منسجم، برای استفاده در پیمایش ملی و محلی تشکیل شده است. این مجموعه از سوالات با سازگاری بالا در سنجش سرمایه اجتماعی، برای مقایسه بین پیمایش‌ها و مجموعه داده‌های قابل قبول است که از سایر پیمایش‌ها متمایز است. سنجش و تعریف سرمایه اجتماعی، یک بخش از برنامه پژوهش وسیعی است که اداره آمار ملی آن را انجام داده است. ابعاد به دست آمده سرمایه اجتماعی عبارتند از: ۱- مشارکت، تعهد اجتماعی و وفاداری ۲- کنترل و خودکارآمدی ۳- درک ساختارها و ویژگی‌های سطوح اجتماع ۴- کنش متقابل اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی و حمایت اجتماعی ۶- اعتماد متقابل و انسجام اجتماعی. (هارپر و دیگران، ۲۰۰۳)

- پژوهش "اندازه‌گیری (سنجش) سرمایه اجتماعی - پرسشنامه منسجم" در سال ۲۰۰۴، که توسط کریستین گروتارت، دیپا نارایان، ورونیکا نیهان جونز و مایکل ولکاک (Grootaert, Christiaan & Deepa Narayan & Veronica Nyhan Jones & Michael Woolcock) در بانک جهانی انجام شده است. هدف این پژوهش، ارائه ابزار - پرسشنامه منسجم برای سنجش سرمایه اجتماعی (SC-IQ) برای متمرکز شدن در اجرای پرسشنامه در کشورهای در حال توسعه است. اهداف ابزار، تولید داده‌های کمی در ابعاد مختلف از سرمایه اجتماعی به عنوان بخشی از خانواده بزرگتر پیمایش است (همچنین سنجش ابزار استاندارد زندگی ویا درآمد خانواده و پیمایش مخارج). سرمایه اجتماعی در ۶ بعد در نظر گرفته شده است: گروهها و شبکه‌ها، اعتماد و اتحاد، کنش جمعی و همکاری، اطلاعات و ارتباطات، انسجام اجتماعی و حمایت اجتماعی و کنش سیاسی. در نهایت، این پژوهش، محققان را در زمینه‌های جمع آوری داده و نمونه‌گیری هدایت می‌کند که این امر برای انجام دادن پرسشنامه (SC-IQ) و آماده سازی راهنما برای استفاده و تحلیل داده‌ها اساسی است. این ابزار به صورت مقدماتی در آلبانی و نیجریه آزمون شده (pretest) است. ما امیدواریم که اطلاعات تجربی بدست آمده از سرمایه اجتماعی، به دیالوگ مهم بین پژوهشگران، سیاست‌گذاران و مدیران و خود مردم فقیر منجر شود که نهایتاً آنها را به طرح و اجرای استراتژی‌های مؤثر کاهش فقر رهنمون می‌سازد. (گروتارت و دیگران، ۲۰۰۴)
- "سرمایه اجتماعی و رشد اقتصادی" که در سال ۲۰۰۴ توسط بوگلز دیجک و اسمولدرز (Beugelsdijk, Sjoerd & Sjak Smulders) انجام شده است. هدف از این پژوهش، توسعه یک مدل از رشد و سرمایه اجتماعی و آزمون آن، با استفاده از مطالعات ارزش اروپایی (EVS) است. با توجه به تمایز پاتنام بین بخش قطعی و موقت سرمایه اجتماعی، مدل سرمایه اجتماعی را به عنوان مشارکت در دو نوع از شبکه‌های اجتماعی: اول شبکه‌های بسته که از خانواده و دوستان تشکیل می‌شود و دوم شبکه‌های باز که اتصال دهنده بین جوامع هستند را در نظر می‌گیریم. برای آزمون فرضیه‌ها، ۵۴ منطقه اروپایی مورد بررسی قرار گرفته شد. نتیجه‌ای که از آزمون مدل به دست آمد نشان می‌دهد که: تمایزات منطقه‌ای در نگرشهای ماتریالیستی و ارزش‌های پیوسته در زندگی خانوادگی به شکل معناداری مشارکت اجتماعی در شبکه‌های باز را کاهش می‌دهد و نیز، خروجی منطقه‌ای رشد در اروپا را کاهش می‌دهد. (بوگلز دیجک و اسمولدرز، ۲۰۰۴)
- پژوهش "سرمایه اجتماعی و بخش فرهنگی" که توسط سبجان دلی (Siobhan Daly) در سال ۲۰۰۴ در مرکز جامعه شهری مدرسه اقتصاد لندن انجام شده است. هدف این پژوهش، متمرکز شدن بر مشارکت اجتماعی در بخش‌های فرهنگی که توسط دپارتمان

فرهنگ، رسانه و ورزش (DCMS) تعریف می‌شود تا سرمایه اجتماعی را بسازد. در مرور ادبیات آکادمیک روابط بین سرمایه اجتماعی و بخش‌های فرهنگی در چهار بعد اصلی متمرکز می‌شود: ۱- ورزش ۲- هنر ۳- میراث و ۴- تلویزیون. برای چارچوب نظری از نظریه پردازانی چون پیر بوردیو، جیمز کلمن و رابرت پاتنام استفاده شده است. پیوندهای تعریف شده بین اعضای پیوسته و سرمایه اجتماعی از نیاز به بررسی بیشتر خبر می‌دهد که چگونه اعضا در باشگاههای ورزشی شرکت کنند و به برقراری رابطه پردازند تا سرمایه اجتماعی را بسازند. پیوندهای بین سرمایه اجتماعی و هنر، بخصوص در هنرهای فردی، از طریق مطالعات موردی و شواهد داستان گونه نشان می‌دهد که طرح هنرهای موفق توسط تازه واردان در اجتماعات، به ایجاد سرمایه اجتماعی منجر می‌شود. بحث درباره ارتباط بین سرمایه اجتماعی و تلویزیون توسط سوالاتی مانند این که مردم چگونه اوقات فراغت خود را می‌گذرانند، تشکیل می‌شود. افراد از پیامدهای دوست داشتنی فعالیتهای گذشته برای ساختن سرمایه اجتماعی استفاده می‌کنند. (سبحان ذلی، ۲۰۰۴)

▪ پژوهش "سنجش و اندازه گیری سرمایه اجتماعی در ایتالیا: تحلیل اکتشافی" که توسط فابیو سابیتینی (Sabatin, Fabio) در سال ۲۰۰۵ انجام شد. هدف این بررسی این است که طرح کلی از استعدادها و پتانسیل‌های سرمایه اجتماعی محلی را در ایتالیا مطرح کند. این بررسی بر ابعاد ساختاری مفهوم متمرکز می‌شود و آن را با شبکه‌ها تعریف می‌کند. این تحلیل به مجموعه داده‌هایی که توسط محقق جمع آوری شده بستگی دارد که شامل دویست شاخص از ۵ بعد اصلی سرمایه اجتماعی است: خانواده‌های قوی (فزاینده)، پیوندهای غیررسمی، سازمان‌های داوطلبانه، آگاهی‌های مدنی و مشارکت سیاسی. از بین آنها ۵۱ متغیر اصلی برای تحلیل‌ها انتخاب شدند. در نهایت، تحلیل عامل چندتایی انجام شد، سرمایه اجتماعی دائمی توسط پیوندهای خانوادگی و سرمایه اجتماعی موقت بوسیله پیوندهای هفتگی در میان دوستان و همسایگان و اعضای سازمانهای داوطلبانه شکل می‌گیرد. این مطالعه یک شاخص ارزشی معنایی را که شکل بندی خاص از سرمایه اجتماعی را ارائه می‌کند، آماده می‌کند؛ در حالی که ادبیات به طور محلی با نتایج مثبت اقتصادی در نظر گرفته می‌شود. (سابیتینی، ۲۰۰۵)

▪ "سرمایه اجتماعی: سنجش (اندازه گیری) و پیامدها" که توسط رابرت پاتنام (Putnam, Robert) انجام شده است. هدف اصلی این مطالعه، تعریف سرمایه اجتماعی، اندازه گیری سرمایه اجتماعی و معرفی برخی از شواهد پیامدهای سرمایه اجتماعی است. که به توصیف یک مجموعه از شاخص‌ها می‌پردازد: عضویت رسمی و مشارکت در بسیاری از شکل‌های متفاوت شبکه‌های غیر رسمی؛ دیگری اعتماد اجتماعی - که من با عقیده

میشل ولکاک موافقم که اعتماد اجتماعی بخشی از تعریف سرمایه اجتماعی نیست بلکه به طور مشخص یک پیامد بسته - است. بنابراین اعتماد اجتماعی به عنوان یک شاخص سرمایه اجتماعی مطرح است. تحلیل‌ها نشان می‌دهد که کاهش اعتماد اجتماعی در آمریکا، کاملاً تولیدی (مولد) است، که احتمالاً یک الزام قدرتمند از بسیاری از چیزها است و کافی است تا توجه ما را به آن جلب کند. (پاتنام)

▪ پژوهش "سرمایه اجتماعی، تنوع و سیاست آموزشی" که توسط ایرنه بروگل (Bruegel, Irene) در سال ۲۰۰۶ در گروه پژوهش سرمایه اجتماعی و خانواده، دانشگاه بانک جنوب لندن انجام شده است. در این بررسی؛ الگوهایی از دوستی‌های کودکان در ۱۲ مدرسه ابتدایی انگلیس بررسی شدند که در نژاد (قومیت) و دین بسیار متفاوت بودند. پیمایش در بین ۶۰ تا ۶۰۰ دانش آموز بین سالهای ۲۰۰۳ تا ۲۰۰۵ انجام شد و مشخصاً تعداد مسلمانان بیشتر بود. نتیجه گیری ما دلالت دارد که ارتباط روزمره دانش آموزان، در مدارس همشکل و برخوردهای ورزشی، از تغییرات زیاد - بحران‌ها و موانع بین اجتماعات - دور است. این خط مشی یک پژوهش روان شناسی اجتماعی بدون تعصب است؛ که تأکید می‌کند برخورد بین هم‌تایان از امور متداول است. در نتیجه بدست آمده سیاستمداران و برنامه ریزان باید برنامه‌هایی در جهت آموزش برآورده ساختن نیاز و چگونگی گذران زندگی به دانش آموزان بدهند تا آنها بتوانند در دنیای چندنژادی / قومی و جهانی زندگی کنند. (بروگل، ۲۰۰۶)

▪ پژوهش "سرمایه اجتماعی و دموکراسی" توسط گروهی از پژوهشگران به سرپرستی دک آنسکار (Anckar, Dag) در دپارتمان علوم سیاسی در سال ۲۰۰۷ انجام شده است. تحقیق سرمایه اجتماعی و دموکراسی هم به توسعه تئوری سرمایه اجتماعی و ابزارهایی برای سنجش آن و هم به تأثیرات سیاسی می‌پردازد. در بخش تئوریک این تحقیق، مفهوم سرمایه اجتماعی با توجه به نظریه سیاسی مورد بررسی قرار می‌گیرد. در بخش تجربی این تحقیق، از روشهای تجربی استفاده می‌شود تا این که مطالعه کند که سرمایه اجتماعی در ساختارهای متفاوت کنش متقابل چگونه بوجود می‌آید و توسعه می‌یابد. همچنین روابط بین مذاکرات دموکراتیک و سرمایه اجتماعی نیز مطالعه می‌شود. نتیجه‌ای که به دست آمد: روابط مفهومی و علی بین سرمایه اجتماعی، اعتماد، رابطه متقابل و مشارکت وجود دارد. بین پیدایش اعتماد و مشارکت روابط متقابل وجود دارد. امکانات و محدودیتهای انتخاب عقلانی، رهیافت‌های ساختاری و جامعه شناختی از سرمایه اجتماعی تعریف شده است. هم چنین درک عمیق از روابط بین سرمایه اجتماعی،

فرآیندهای دموکراتیک و مشروعیت و آگاهی زیاد از استفاده نادرست از سرمایه اجتماعی فساد و تصمیم گیری نخبه گرا مطرح می‌شود. (آنسکار، ۲۰۰۷)

چارچوب نظری

با توجه به این که طرح چارچوب نظری می‌تواند از میان نظریات موجود با توجه به موضوع پژوهش انتخاب شود، لذا برای چارچوب نظری در این پژوهش - که به بررسی نظری پژوهش‌های سرمایه اجتماعی در جامعه ایران می‌پردازد - از نظریه نظریه پردازانی همچون جورج زیمل، هربرت بلومر، آنتونی گیدنز، پیر بوردیو، جیمز کلمن، فرانسیس فوکویاما و رابرت پاتنام استفاده می‌شود.

۱- جورج زیمل (Simmel, George)

بر اساس نظر زیمل، جامعه بافتی از کنش‌های متقابل و الگودار است و وظیفه جامعه شناسی بررسی صورتهای این کنش‌ها است، درست همچنان که در دوره‌های گوناگون تاریخی و در زمینه‌های متنوع فرهنگی پیوسته رخ می‌دهند. (کوزر، ۱۳۷۲: ۲۴۷)

کنش دو سویه واقعیت بخشیدن به یک واحد، یک جامعه یا یک جامعه پذیری است. (استونز، ۱۳۷۹، ص ۱۲۰)

زیمل معتقد بود که ساختار جامعه، ترکیب یافته از واقعیت‌های دوگانه‌ای است که در برابر هم معنی می‌گیرند، و گاه ممکن است این تقابل، نشان دهنده دو دوره از تکامل تاریخ باشد، ولی بهر روی، درک هر کدام مستلزم درک دیگری، و درک کلیت و تمامیت جامعه نیز مستلزم درک روابط جدلی این اجزاء دوگانه است. (تنهایی، ۱۳۷۹: ۳۲۱)

به نظر زیمل، فرآیندهایی نظیر تقسیم کار فزاینده، عقلانیت مفرط، سلطه روزافزون و نظایر آن سبب پیدایش دلزدگی و احتیاط در روابط اجتماعی موجود در کلان شهر شده است. در حالت دلزدگی، فرد قادر نیست تفاوتها را دریابد. در چنین شرایطی، اهمیت زندگی از میان می‌رود، تمام امور و فعالیتها یکنواخت می‌شوند و رضایت از زندگی کاهش می‌یابد. احتیاط نیز از دیگر ویژگی‌های روابط اجتماعی در زندگی کلان شهری است. به موازات افزایش افراد، روابط چهره به چهره کارکرد خود را از دست داده و جای خود را به روابط دیگر می‌دهند. به اعتقاد زیمل، نتیجه چنین شرایطی ناپایداری روابط و کاهش اعتماد اجتماعی است. (مسائل اجتماعی ایران، ۱۳۸۳: ۲۹۴)

با نگاهی دقیق به روش شناسی زیمل می‌توان گفت که به نظر او هر واقعیت جامعه‌شناسی همیشه دارای دو بعد است:

۱- صورت و ۲- محتوا و یا به عبارت دیگر ساختار و محتوا.

لذا می‌توان گفت که سرمایه اجتماعی دارای دو جزء اعتماد و پیوند است. این دو جزء معرف تقسیم بندی سنتی موجود در نظریه اجتماعی بین ساختار و محتوا است. (زیمل، ۱۹۷۱؛ به نقل از مسائل اجتماعی ایران، ۱۳۸۳: ۳۰۵)

۲- هربرت بلومر (Blumer, Herbert)

روش شناسی هربرت بلومر طبیعت گرایانه است و آن به این معناست که طبیعت جهان تجربی را به گونه‌ای که در جهان خارج است بشناسیم، بصورت مفاهیمی که در خود واقعیت موجود هستند و حیات دارند و دائماً در فرآیند شدن و بازآفرینی مورد توجه قرار می‌گیرند. دنیای تجربی، یک دنیای زنده و در حال حرکت است و همواره در حال نو شدن می‌باشد. جهان تجربی از نظر بلومر، محل برخورد های واقعی مردم یا تشکیل کنش متقابل نمادی است و باید در همانجا نیز مورد آزمون قرار گیرد. تجربه به معنی تعمق و ژرف نگری در زندگی واقعی و عملی مردم، آنگونه که به واقع هست. (تنهایی، ۱۳۷۹: ۴۶۰-۴۵۹)

بلومر صراحتاً تأکید می‌کند که انسان در مقابل شرایط اجتماعی که در برابر آن قرار دارد و قرار است در برابر آن شرایط، با اشاره معانی به خویشتن خویش و تفسیر آن معانی، به کنش بپردازد، می‌بایستی ظرف وجودی خاصی داشته باشد. او از این توانمندی و ظرف وجودی به عنوان یک ساخت بحث می‌کند که می‌توانسته است در فرایند تکاملی متناسب با حیات بشری با کنش متقابل اجتماعی تنظیم شده باشد، و پس از این هم در فرایند دیالکتیکی کنش متقابل نمادی انسان با تفاسیر تازه خود می‌تواند در این تنظیم دخالت کند. پس انسان از یک سو توانمندی تفسیر، تغییر و تحول شرایط در ساخت بشری خود را به عنوان خصیصه تکاملی به میراث و همراه دارد: (من)، و از سوی دیگر در برابر مردم و موقعیتهایی قرار دارد که او را تعریف می‌کنند، و از او انتظار دارند که نه تغییر، بلکه پیروی از سنن و هنجارهای اجتماعی را پیشه کند: (= من اجتماعی). من اجتماعی به زبان مید و بلومر یعنی انتظارات اجتماعی، و آگاهی انسان سرانجام در همین فرایند جدلی میان من و من اجتماعی به تعبیری ساختاری در خود جلوه می‌نماید. پس خود - فاعل امر اجتماعی از نظر مید و بلومر - نه آزاد و مختار است که بنابر قوانین آزاد من عمل کند، گرچه می‌تواند

چنین باشد، و مجبور است بر اساس قوانین ساختی و فرهنگی من اجتماعی عمل کند، اما می‌تواند که چنین کند. خود در فرایند این جدل همیشگی در کنش متقابل آگاهی خاصی را مرور می‌کند که از تجربه شروع می‌شود و در همان تجربه اجتماعی رشد می‌یابد. ولی می‌تواند به دو سو میل کند: تازگی و ماندگی. (تنهایی، ۱۳۷۸: ۴۸-۴۶)

من اجتماعی (Me) در واقع همان توقعات اجتماعی و انعکاس هنجارهای فرهنگی در درون خود افراد است و من (I) بخش نیروهای انگیزنده و تازه پیش بینی نشده است. در دیالکتیکی پیشرونده میان این دو فرآیند، خود (Self) بوجود می‌آید.

۳- آنتونی گیدنز (Giddens, Anthony)

نقطه آغاز هستی‌شناسی گیدنز دیالکتیک میان فعالیتها و شرایط است که در زمان و مکان رخ می‌دهد. (ریترز، ۱۹۸۸: ۴۸۸)

اعتماد به شیرازه زمان و مکان مربوط می‌شود. زیرا اعتماد یعنی ضمان و تعهد دادن به شخص، گروه یا نظام در طول زمان آینده. اندیشه اعتماد نیز یک اندیشه مدرن است. ریسک و اعتماد به طور تنگاتنگی به یکدیگر مربوطند. اعتماد - به یک شخص، یا به یک نظام، به طور مثال نظام بانکی - به معنی انطباق با ریسک است، در حالی که قبول ریسک می‌تواند به معنی ایجاد اعتماد باشد. (گیدنز، ۱۳۸۴: ۱۷۶-۱۷۵)

انواع برخوردهایی که زندگی امروزی را در محیطهایی ناشناس فعالیت اجتماعی مدرن می‌سازند، در وهله نخست با آن چیزی حفظ می‌شود که گافمن آن را «بی توجهی مدنی» نامیده است. بی توجهی مدنی بنیادین نوع پایبندی چهره دار در روبه رویی با بیگانگان در شرایط مدرنیت است. بی توجهی مدنی همان «زمزمه زمینه ساز» اعتماد است، که از یک نواخت اجتماعی به دقت نظارت و تنظیم شده برخوردار است. (گیدنز، ۱۳۸۴: ۹۸-۹۶)

آنتونی گیدنز بین دو نوع اعتماد تمایز قائل می‌شود: ۱- اعتماد به افراد خاص و ۲- اعتماد به فرد یا نظام‌های انتزاعی. اعتماد انتزاعی دربرگیرنده آگاهی از مخاطره و فرد مورد اعتماد است. لذا در حالی که کنش گر می‌تواند به راحتی در مورد میزان ارزش اعتماد به افراد خاص قضاوت کند (بر اساس اطلاعات مربوط به تاریخچه آن فرد، انگیزه‌ها و شایستگی‌های او)، می‌تواند درباره میزان ارزش اعتماد نسبت به دیگران تعمیم یافته نیز دارای ایده‌ها و باورهایی باشد. افراد همچنین می‌توانند درباره میزان ارزش اعتماد نسبت به نظام‌های

انتزاعی نظیر نهادها نیز دارای باورهایی باشند. از این فرایند می‌توان با سطح نهادی اعتماد نام برد. این همان چیزی است که گیدنز آن را ایده اعتماد به «نظام‌های تخصصی» می‌نامد. ممکن است کنش گر از فردی که اتومبیل او یا خانه او را ساخته شناختی نداشته باشد، ولی نسبت به نظام استاندارد، تنظیم قواعد و قوانین، نظارت و کنترل کیفیت دارای میزانی از اعتماد باشد. برای ارزیابی سرمایه اجتماعی در سطح ملی، _ سنجش اعتماد به نهادهای مختلف اجتماعی ضرورت دارد. در حالی که اعتماد به افراد خاص می‌تواند در سطح خرد سرمایه اجتماعی مهمی باشد، ولی اعتماد انتزاعی برای سرمایه اجتماعی در سطح ملی ویژگی مهم تری محسوب می‌شود. (مسائل اجتماعی ایران، ۱۳۸۳: ۳۰۷-۳۰۶)

آنتونی گیدنز بین دو نوع اعتماد تمایز قائل می‌شود: ۱- اعتماد به افراد خاص و ۲- اعتماد به افرادی نظام‌های انتزاعی. که با خردکردن مورد دوم می‌توان به دسته بندی زیر دست یافت:

۱. اعتماد بین فردی یا اعتماد به افراد آشنا ----- ۱
۲. اعتماد اجتماعی یا اعتماد تعمیم یافته یا اعتماد به دیگران ----- ۲
۳. اعتماد مدنی یا اعتماد به سازمانها و نهادها. ----- ۲

۴- پیر بوردیو (Bourdieu , Pierre)

بوردیو معتقد است که دو رویکرد عینیت گرایی و ذهنیت گرایی دو پاره‌ی اصلی تفکر اجتماعی هستند و رابطه‌ی دیالکتیکی بایکدیگر دارند. بوردیو برای ترکیب عینیت گرایی و ذهنیت گرایی مجموعه‌ای بدیع از مفاهیم را وضع کرد که با مفاهیم ملکه، میدان و سرمایه استحکام یافته و منسجم شده بود. ملکه مشخص کننده نظام و مجموعه‌ای از خوی و خصلت‌های ماندگار و قابل جابجایی است که از طریق آن ادراک و داوری کرده و در جهان پیرامون خود عمل می‌کنیم.

حوزه‌های گوناگون و متفاوت زندگی، هنر، علم، دین، اقتصاد، سیاست و... عوامل صغیر، مدل‌های کوچک متمایزی از قاعده‌ها، مقررات و اشکال قدرت را شکل می‌دهد که بوردیو آن را میدان می‌نامد. میدان فضای ساختمندی از جایگاه‌هاست. میدان قدرتی است که تصمیمات مشخص خود را بر کسانی که وارد آن می‌شوند تحمیل می‌کنند. سرمایه هر گونه خاستگاه و سرچشمه در عرصه‌ی اجتماعی است که در توانایی فرد برای بهره مندی از منافع خاصی که در این صحنه حاصل می‌گردد مؤثر واقع شود. سرمایه اساساً به چند

صورت دیده می‌شود: سرمایه اقتصادی (دارایی مالی و مادی)، سرمایه فرهنگی (کالا، مهارتها و عناوین نمادین کمیاب)، سرمایه نمادین (صفات اخلاقی که به افراد خاصی داده می‌شود) و سرمایه اجتماعی (منابعی که به صرف عضویت در گروه به فرد تعلق می‌گیرد). بررسی و تحلیل ساختارهای عینی از بررسی و تحلیل پیدایش ساختارهای ذهنی در درون فرد زیستی که خود تا حدودی محصول درونی شدن ساختارهای اجتماعی است و نیز از تحلیل و بررسی پیدایش خود این ساختارها، تفکیک ناپذیر است. (استونز، ۱۳۷۹: ۳۳۷ - ۳۳۴)

بنابراین میدان، مبارزه و " کارزاری است که در آن شالوده‌های هویت و نظام سلسله مراتبی پیوسته و بطور لاینقطع محمل بحث و جدال قرار می‌گیرند ". ملکه که نتیجه همبستگی یک مجموعه از خوی و خصلتها است در میدان اجتماعی یا فضایی قرار می‌گیرد که مجموعه‌ای از قواعد، مقررات، بایدها و نبایدها و انتظارات اجتماعی بر او تحمیل می‌شوند و اکنون انسان بنابر میزان و نوع سرمایه‌ای که در اختیار دارد دست به انتخاب می‌زند. پس در تقابل دیالکتیکی ملکه و میدان، سرمایه، که آن هم سرمایه‌ای فرهنگی است، نقشی اساسی بازی می‌کند. (تنهایی، ۱۳۸۴: ۶)

عاملان اجتماعی در بعد اول بر اساس میزان کلی سرمایه‌ای که در شکل‌های متفاوت آن دارا هستند، و در بعد دوم بر اساس ساختار سرمایه‌شان، یعنی بر اساس وزن نسبی هریک از انواع مختلف سرمایه، اقتصادی و فرهنگی، که به صورت جداگانه دارا هستند، توزیع می‌شود. (بوردیو، ۱۳۸۱: ۳۳-۳۴)

از دیدگاه پیر بوردیو سرمایه اجتماعی، جمع منابع واقعی یا بالقوه‌ای است که حاصل از شبکه‌ای بادوام از روابط کمابیش نهادینه شده آشنایی و شناخت متقابل -یا به بیان دیگر، با عضویت در یک گروه- است. شبکه‌ای که هریک از اعضای خود را از پشتیبانی سرمایه جمعی برخوردار می‌کند و آنان را مستحق «اعتبار» می‌سازد. (تاجبخش، ۱۳۸۴: ۱۴۷)

به اعتقاد بوردیو سرمایه اجتماعی چیزی است که در طول زمان برای کسب آن باید تلاش کرد. به تعبیر بوردیو، سرمایه اجتماعی محصول نوعی سرمایه گذاری فردی یا جمعی، آگاهانه یا ناآگاهانه است که به دنبال تثبیت یا بازتولید روابط اجتماعی است که مستقیماً در کوتاه مدت یا بلند مدت قابل استفاده هستند... برای او، پیوندهای بادوام و متراکم از اهمیت خاصی برخوردار است. چرا که میزان سرمایه اجتماعی هر فرد بستگی به تعداد روابط و

میزان سرمایه (فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی) تملک شده توسط هر رابطه دارد. (فیلد، ۲۰۰۳: ۱۷)

حجم سرمایه اجتماعی مورد تملک یک فرد به اندازه شبکه پیوندهایی بستگی دارد که او می‌تواند به طرز مؤثر بسیج کند، و مضافاً وابسته است به حجم سرمایه (اقتصادی، فرهنگی یا نمادین) در تصرف کسانی که وی با آنان مرتبط است. منفعت‌های حاصل از عضویت در یک گروه، همبستگی را به وجود می‌آورد که حصول منفعت‌ها را ممکن می‌سازد. (تاجبخش، ۱۳۸۴: ۱۴۸)

پس سرمایه اجتماعی نوعی ابزار دسترسی به منابع اقتصادی و فرهنگی از طریق ارتباطات اجتماعی است. تأکید بورديو بر مشارکت فرد در شبکه‌های اجتماعی است که این مشارکت سبب دسترسی او به منابع و امکانات گروه می‌شود. در دیدگاه بورديو، سرمایه اجتماعی نوعی محصول اجتماعی است که ناشی از تعامل اجتماعی می‌باشد. (مسائل اجتماعی ایران، ۱۳۸۳: ۳۰۰)

۵- جیمز کلمن (Coleman, James)

جیمز کلمن سرمایه اجتماعی را این گونه تعریف می‌کند: «سرمایه اجتماعی شی واحد نیست، بلکه انواع چیزهای گوناگونی است که دو ویژگی مشترک دارند: همه آنها شامل جنبه‌ای از یک ساخت اجتماعی هستند، و کنشهای معین افرادی را که در درون ساختار هستند تسهیل می‌کنند. سرمایه اجتماعی، مانند شکل‌های دیگر سرمایه مولد است و دستیابی به هدف‌های معینی را که در نبودن آن دست‌یافتنی نخواهد بود امکان‌پذیر می‌سازد (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۶۲)

به اعتقاد کلمن سرمایه اجتماعی از طریق کارکردش تعریف می‌شود. یک هستی منفرد نیست، بلکه تنوعی از هستی‌های متفاوتی است که دارای دو خصوصیت مشترک هستند: همگی دارای وجوهی از یک ساختار اجتماعی هستند و همگی کنش‌های خاصی از افراد داخل ساختار را تسهیل می‌کنند». (کلمن، ۱۹۹۴: ۳۰۲؛ به نقل از فیلد، ۱۳۸۶: ۴۶)

سرمایه اجتماعی بر خلاف سایر اشکال سرمایه، به طور ذاتی در ساختار روابط کنشگران با هم و رابطه بین آنها حضور دارد. از آن جا که سازمان‌هایی با اهداف مشخص می‌توانند درست مثل اشخاص «حقیقی» کنشگر به حساب آیند (مثلاً شرکت‌ها)، روابط بین این

اشخاص حقوقی هم می‌تواند معادل سرمایه اجتماعی برای ایشان باشد. (تاجبخش، ۱۳۸۴: ۵۰-۴۹)

به اعتقاد جیمز کلمن، سرمایه اجتماعی بخشی از ساختار اجتماعی است که به کنشگر اجازه می‌دهد تا با استفاده از آن به منابع خود دست‌یابد. این بعد از ساختار اجتماعی شامل تکالیف و انتظارات، مجاری اطلاع‌رسانی، هنجارها و ضمانت‌اجراهایی است که انواع خاصی از رفتار را تشویق کرده‌یا منع می‌شوند. (کلمن، ۱۹۸۸؛ به نقل از مسائل اجتماعی ایران، ۱۳۸۳: ۳۰۱-۳۰۰)

به اعتقاد کلمن، سرمایه اجتماعی می‌تواند به سه شکل ظاهر شود: اول - تکالیف و انتظاراتی که بستگی به میزان قابلیت اعتماد به محیط اجتماعی دارد، دوم - ظرفیت اطلاعات برای انتقال و حرکت در ساختار اجتماعی تا بتوان پایه‌ای برای کنش فراهم نمود، سوم - وجود هنجارهایی که توأم با ضمانت‌اجرایی مؤثر هستند. کلمن معتقد است که سرمایه اجتماعی متعلق به تعامل اجتماعی است.

۶- فرانسیس فوکویاما (Fukuyama, Francis)

فوکویاما بر وجود هنجارها و ارزشهای غیر رسمی در یک گروه تأکید دارد. وی سرمایه اجتماعی را این‌گونه تعریف می‌کند: سرمایه اجتماعی را به سادگی می‌توان به عنوان وجود مجموعه معینی از هنجارها یا ارزشهای غیر رسمی تعریف کرد که اعضای گروهی که همکاری و تعاون میان آنان مجاز است، در آن سهیم هستند؛ مشارکت در ارزشها و هنجارها به خودی خود باعث تولید سرمایه اجتماعی نمی‌گردد، چرا که این ارزشها ممکن است منفی باشند. بر عکس، هنجارهایی که تولید سرمایه اجتماعی می‌کنند اساساً باید شامل سجایایی از قبیل صداقت، ادای تعهدات و ارتباطات دوجانبه باشند. در ارتباط با سرمایه اجتماعی دو نکته می‌باید روشن گردد: نخست این که سرمایه اجتماعی متعلق به همه گروه‌هاست. دوم، سرمایه اجتماعی با توجه به علم سیاست و علم اقتصاد لزوماً چیز خوبی نیست. در این علوم همکاری و همیاری برای تمام فعالیت‌های اجتماعی خواه خوب یا بد، ضروری است (فوکویاما، ۱۳۸۵: ۱۳-۱۰)

چند روش عمده‌ای که از طریق آن هنجارهای اجتماعی تعاونی می‌تواند ایجاد شود، به طور کلی در زیر مشخص شده است: هنجارهایی که به لحاظ نهادی ساخته شده،

ساختمندی خودجوش، برونزاد ساخت مندی و هنجارها که از طبیعت ریشه گرفته است. (فوکویاما، ۱۰۶: ۱۳۸۵-۹۷)

مهمترین منابع سرمایه اجتماعی از نگاه فوکویاما عبارت است از: خانواده و هنجارهای اجتماعی (فوکویاما، ۱۳۸۵: ۱۰۶-۹۷)

واضح است که هنجارهایی که تولید سرمایه اجتماعی می‌کنند تقسیم پذیرند، یعنی می‌توانند تنها میان گروه محدودی از مردم از همان اجتماع مشترک باشند و نه در میان دیگران، در حالیکه سرمایه اجتماعی در همه جوامع وجود دارد اما می‌تواند به طرق مختلف توزیع گردد.

۷- رابرت پاتنام (Putnam, Robert)

رابرت پاتنام از متخصصین اخیر سرمایه اجتماعی است. تأکید عمده وی به نحوه تأثیر سرمایه اجتماعی بر رژیم‌های سیاسی و نهادهای دموکراتیک مختلف است. (فیلد، ۱۳۸۶: ۵۱)

پاتنام سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از مفاهیمی مانند اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها می‌داند که موجب ایجاد ارتباط و مشارکت بهینه اعضای یک اجتماع شده و در نهایت منافع متقابل آنان را تأمین خواهد کرد. از نظر وی اعتماد و ارتباط متقابل اعضا در شبکه به عنوان منابعی هستند که در کنش‌های اعضا جامعه موجود است. وی سرمایه اجتماعی را به عنوان وسیله‌ای برای رسیدن به توسعه سیاسی و اجتماعی در سیستم‌های مختلف سیاسی می‌داند. تأکید وی بر مفهوم اعتماد بود و همین عامل است که می‌تواند با جلب اعتماد میان مردم و دولتمردان و نخبگان سیاسی، موجب توسعه سیاسی شود. بنابراین اعتماد منبع باارزشی از سرمایه محسوب می‌شود که اگر در حکومتی به میزان زیاد اعتماد وجود داشته باشد به همان میزان رشد سیاسی و توسعه اجتماعی بیشتر خواهد شد. همچنین رابرت پاتنام اعتقاد دارد که سرمایه اجتماعی وجوه گوناگون سازمان اجتماعی، نظیر اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها است که می‌تواند با تسهیل اقدامات هماهنگ کارآیی جامعه را بهبود بخشد. (پاتنام، ۱۳۸۰: ۲۸۵)

به بیانی دقیق تر، سرمایه اجتماعی از طریق افزایش هزینه‌های بالقوه جدا شدن؛ تقویت هنجارهای مستحکم بده بستان؛ تسهیل جریان اطلاعات، از جمله اطلاعات مربوط به شهرت کنشگران و تجسم موفقیت‌های گذشته سعی دارد به تحقق کنش جمعی کمک کند. (پاتنام، ۱۹۹۳: ۱۷۳؛ به نقل از فیلد، ۱۳۸۶: ۵۴)

پاتنام سپس تمایزی بین دو شکل اولیه سرمایه اجتماعی که عبارتند از سرمایه اجتماعی ارتباط دهنده (یا جامع) و درون گروهی (یا انحصاری) طرح می‌نماید. سرمایه اجتماعی درون گروهی، هویت‌های انحصاری را تقویت کرده و باعث حفظ همگنی می‌شود؛ سرمایه اجتماعی ارتباط دهنده،

افراد متعلق به تقسیمات اجتماعی متنوع را گرد هم می‌آورد. هر کدام از این اشکال برای رفع نیازهای متفاوتی سودمند می‌باشند. سرمایه اجتماعی درون گروهی، برای تقویت تعامل‌های خاص و انتقال همبستگی مفید است و همچنین در نقش یک نوع چسب قوی جامعه شناختی برای حفظ وفاداری درون گروهی قوی و تقویت هویت‌های مشخص، عمل می‌کند. اتصالات ارتباط دهنده، برای اتصال به ابزارها و امکانات خارجی و نشر اطلاعات مفیدند و یک بینش جامعه شناختی فراهم می‌آورند که می‌توانند هویت‌ها و تعاملات وسیع تری را به وجود آورد. (پاتنام، ۲۰۰۰: ۳-۲۲؛ به نقل از فیلد، ۳۸۶: ۵۶)

ذخایر سرمایه اجتماعی از قبیل اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها، خود ضامن حسن اجرای خود هستند و انباشته می‌شوند. همکاری موفقیت آمیز در یک مورد، پیوندها و اعتماد، یعنی دارایی‌های اجتماعی‌ای را ایجاد می‌کند که همکاری‌های آتی درباره موضوعاتی که ارتباط با آن مورد ندارد را تسهیل می‌کند. صاحبان سرمایه اجتماعی نیز همچون صاحبان سرمایه‌های متعارف سعی در افزایش آن دارند. (تاجبخش، ۳۸۴: ۹۹)

در چارچوب نظری، با استفاده از یک رویکرد تلفیقی نوین از نظریه‌های مطرح جامعه‌شناسان، دیالکتیک بین ذهنیت و عینیت، در تمام نظریه‌های استفاده شده، با محوریت سرمایه اجتماعی در نظر گرفته شده است.

زیمل واقعیت جامعه‌شناسی را به دو شکل ساختار (ذهنی) و محتوا (عینی) در نظر می‌گیرد. سرمایه اجتماعی دارای دو جزء اعتماد و پیوند است. این دو جزء معرف تقسیم بندی سنتی موجود در نظریه اجتماعی بین ساختار و محتوا است.

در دیدگاه بلومر سرمایه اجتماعی، معادل (self) است که ناشی از تقابل دیالکتیکی (I) و (Me) است؛ در من اجتماعی (Me) که تلقی مشترک مردم از سرمایه اجتماعی در جوامع توسعه نیافته و در حال توسعه است و من (I) تلقی مشترک مردم از سرمایه اجتماعی در جوامع توسعه یافته است که در مرحله دیگری تعمیم یافته هستند.

آنتونی گیدنز اعتماد را به دو شکل مطرح می‌کند: اعتماد به افرادی نظام‌های انتزاعی که به دو نوع اعتماد اجتماعی و اعتماد مدنی (ذهنی) است و اعتماد به افراد خاص (عینی) که اعتماد بین فردی است.

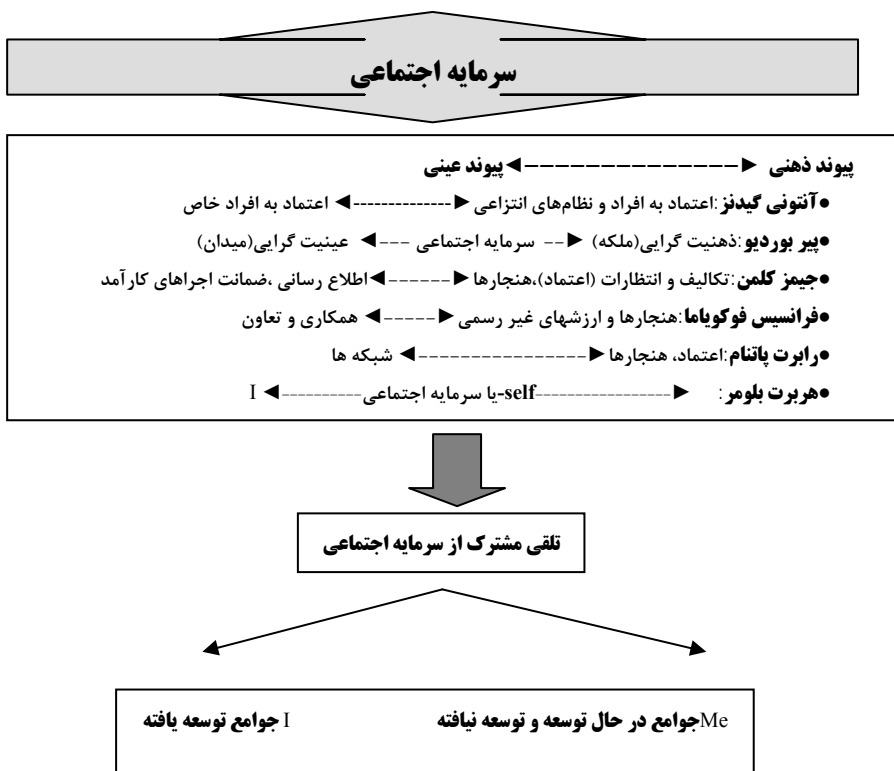
بورديو معتقد است که دو رویکرد عینیت‌گرایی و ذهنیت‌گرایی دو پاره‌ی اصلی تفکر اجتماعی هستند. بورديو برای ترکیب عینیت‌گرایی و ذهنیت‌گرایی مفهیمی را وضع کرد که با مفاهیم ملکه، میدان و سرمایه (اقتصادی، انسانی، نمادین و اجتماعی) استحکام یافته و منسجم شده بود. سرمایه برآیند دیالکتیکی میان ملکه (ذهنی) و میدان (عینی) است.

جیمز کلمن، سرمایه اجتماعی را بخشی از ساختار اجتماعی می‌داند که این بعد از ساختار اجتماعی شامل تکالیف و انتظارات، مجاری اطلاع‌رسانی، هنجارها و ضمانت‌های کارآمد است.

فوکویاما سرمایه اجتماعی را به عنوان مجموعه معینی از هنجارها یا ارزشهای غیر رسمی (ذهنی) تعریف کرد که اعضای گروهی که همکاری و تعاون (عینی) میان آنان مجاز است در آن سهیم هستند.

پاتنام بعد ذهنی سرمایه اجتماعی را اعتماد و هنجارها و بعد عینی آن را شبکه‌ها می‌داند. گیدنز، بوردیو، کلمن، فوکویاما و پاتنام سرمایه اجتماعی را به صورت مستقیم مورد بررسی قرار داده‌اند، که تقابل دوباره عینیت و ذهنیت در یک رابطه دیالکتیکی است که به ایجاد سرمایه اجتماعی می‌انجامد.

در ادامه بخش چارچوب نظری، به شکل ترسیمی به ترسیم چارچوب نظری به صورت کلی پرداخته می‌شود.

نتیجه‌گیری

با مطالعه و بررسی پژوهش‌های انجام شده (داخلی و خارجی) می‌توان آنها را در چند دسته طبقه بندی نمود:

۱. پژوهش‌هایی که به بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و مواردی چون رشد اقتصادی، فرهنگ، انسجام اجتماعی، خانواده، رفاه، شهروندی، دموکراسی، توسعه و جرم و ... پرداخته‌اند.
 ۲. پژوهش‌هایی که به تعریف سرمایه اجتماعی پرداخته‌اند.
 ۳. پژوهش‌هایی که به ادبیات مربوط به سرمایه اجتماعی پرداخته‌اند.
 ۴. مطالعاتی که به معرفی شاخص‌های سرمایه اجتماعی پرداخته‌اند.
 ۵. پژوهش‌هایی که به بررسی یکی از ابعاد سرمایه اجتماعی مثلاً اعتماد اجتماعی تأکید کرده‌اند.
 ۶. مطالعاتی که به بررسی میزان سرمایه اجتماعی در مناطق مختلف پرداخته‌اند.
 ۷. پژوهش‌هایی که به سنجش یا اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی پرداخته‌اند.
- با مطالعه و بررسی پژوهش‌های انجام شده (داخلی و خارجی) مطالب زیر را می‌توان بیان کرد:
- اکثر پژوهش‌های انجام شده به بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و پدیده‌های دیگر پرداخته‌اند.
 - مسأله دیگر استفاده از شاخص‌های کلانی است که مستقیماً به ابعاد سرمایه اجتماعی مربوط نمی‌شوند مثل نرخ جرائم، مشارکت در تحصیل. اگر چه این داده‌ها از جهاتی سودمندند، ولی ترکیب و کاربرد نامناسب آنها در مطالعه سرمایه اجتماعی و عدم دقت در انتخاب شاخص‌ها منجر به بروز آشفتگی‌های زیادی در مورد چیسستی سرمایه اجتماعی شده است. (استون، ۲۰۰۱)
 - پژوهش‌های انجام شده خارجی، خاص آن جوامع است که با توجه به تمایزات مختلف، شاخص‌های سرمایه اجتماعی در ابعاد سرمایه اجتماعی، تعیین شده است در صورتی که در پژوهش‌های داخلی انجام شده، شاخص‌های سرمایه اجتماعی کپی شده از شاخص‌های غربی است بدون آنکه با فرهنگ جامعه بومی شود.
 - توجه به متن و بستر فرهنگی رفتارها و نگرش‌ها نیز در اکثر مطالعات سرمایه اجتماعی مورد غفلت قرار گرفته که از آن به عنوان "مشکل فرهنگی سنجش سرمایه اجتماعی" یاد می‌شود. مطالعه روزنامه شاید شاخص مناسبی برای پرداختن به فعالیت‌های مدنی در ایتالیا باشد اما در هند به دلیل نرخ سواد متفاوت شاخص مناسبی نمی‌تواند باشد. (وب سایت بانک جهانی) (سایت بانک جهانی: www.wc.Idbank.org/poverty/SCapital)
 - برخی از پژوهش‌های انجام شده روی یکی از ابعاد سرمایه اجتماعی تأکید بیش از حد داشته و ابعاد دیگر را فقط در حد نام استفاده می‌کردند.

- بسیاری از مطالعات انجام شده بدون توجه تجربی و نظری کافی به رابطه بین مولفه‌های اصلی و معرف بودن مولفه خاصی از سرمایه اجتماعی برای کل آن، بریکی از ابعاد سرمایه اجتماعی تأکید داشته‌اند. (استون، ۲۰۰۱)
 - پژوهش‌های انجام شده داخلی، به کارکردهای بالفعل و بالقوه سرمایه اجتماعی نپرداخته‌اند.
 - مطالعات انجام شده منابع سرمایه اجتماعی را مورد بررسی قرار نداده‌اند.
 - پژوهش‌های انجام شده داخلی، به شاخص‌های موجود در ابعاد سرمایه اجتماعی در بطن جامعه ایران نپرداخته‌اند، به عبارت دیگر تاکنون شاخص‌های موجود در ابعاد سرمایه اجتماعی به صورت اکتشافی از مردم و با روش مراجعه به خود مردم مطالعه نشده است.
 - ادبیات تجربی سرمایه اجتماعی، مملو از تعاریف مبهم، سنجش ضعیف داده‌ها، عدم شرایط مقایسه‌ای و اطلاعات لازم برای پذیرش صحت ادعاهای مطرح شده است. (دورلاف، به نقل از ساباتینی، ۲۰۰۵)
 - بیشتر تحقیقات سرمایه اجتماعی مبتنی بر تحلیل ثانویه داده‌های موجود است این داده‌ها اساساً از محدودیت‌های خاصی برخوردارند و یقیناً داده‌هایی که برای اهداف دیگری جمع آوری شده‌اند نمی‌توانند سنجه‌های کاملاً مفهومی از سرمایه اجتماعی به دست دهند. ترکیب ویژه سنجه‌ها، شاخص‌ها و پیامدها در تحلیل ثانویه، به جای فراهم آوردن شاخص‌های مناسب برای سرمایه اجتماعی، منجر به آشفتگی هر چه بیشتر بین نظریه سرمایه اجتماعی و شاخص‌های آن شده است. (وندث، ۲۰۰۳)
- با توجه به چارچوب نظری این بررسی که از نظریه نظریه پردازانی همچون جورج زیمل، هربرت بلومر، آنتونی گیدنز، پیر بوردیو، جیمز کلمن، فرانسیس فوکویاما و رابرت پاتنام استفاده می‌شود که در آن دیالکتیک بین ذهنیت و عینیت، در تمام نظریه‌های استفاده شده، با محوریت سرمایه اجتماعی در نظر گرفته شده است. لازم به ذکر است که گفته شود برای انجام پژوهش که هم به بررسی ابعاد مهم سرمایه اجتماعی - اعتماد اجتماعی و مشارکت اجتماعی و هنجارها - و هم کارکردهای مهم سرمایه اجتماعی و منابع سرمایه اجتماعی بپردازد و هم به کشف شاخص‌های (ابعاد) سرمایه اجتماعی در ساختار جامعه ایران بپردازد کاری انجام نشده است، از این روی ضروری است که در بررسی سرمایه اجتماعی به این نکات پرداخته شود که در مقالات دیگری مطرح می‌شود.

الف - فارسی

۱. استونز، راب (۱۳۷۹)، "متفکران بزرگ جامعه شناسی"، ترجمه: مهرداد میردامادی، تهران: نشر مرکز.
۲. انجمن جامعه شناسی ایران، (۱۳۸۳)، "مسائل اجتماعی ایران"، تهران: آگه.
۳. بوردیو، پی‌یر (۱۳۸۱)، "نظریه کنش"، ترجمه: سید مرتضی مردیپناه، تهران: نقش و نگار.
۴. پاتنام، رابرت (۱۳۸۰)، "دموکراسی و سنتهای مدنی"، ترجمه: محمد تقی دلفروز.
۵. تاجبخش، کیان (۱۳۸۴)، "سرمایه اجتماعی (اعتماد، دموکراسی و توسعه)"، ترجمه: افشین خاکباز و حسن پویان، تهران: شیرازه.
۶. تنهایی، حسین ابوالحسن و جواد نکهت (۱۳۷۸)، "شیوه تنظیم و نگارش پایان نامه"، کرمان: نشر همیار کرمان.
۷. تنهایی، حسین ابوالحسن (۱۳۷۸)، "جایگاه نظریه هربرت بلومر در جامعه شناسی معرفت"، اصفهان: مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان (علوم انسانی)، جلد دهم، شماره ۲۰۱.
۸. تنهایی، حسین ابوالحسن (۱۳۷۹)، "درآمدی بر مکاتب و نظریه‌های جامعه شناسی"، مشهد: مرندیز و نی نگار.
۹. تنهایی، حسین ابوالحسن (۱۳۸۲)، "جامعه شناسی نظری: مبانی، اصول و مفاهیم"، تهران: انتشارات بهمن برنا
۱۰. تنهایی، حسین ابوالحسن (۱۳۸۴)، "تحلیل نظری زمینه‌های جامعه شناسی معرفت بوردیو"، آشتیان: فصلنامه تخصصی جامعه شناسی دانشگاه آزاد اسلامی آشتیان، سال اول، شماره ۳. پاییز ۱۳۸۴.
۱۱. خوش فر، غلامرضا و صادق صالحی (۱۳۸۵)، "سرمایه اجتماعی و رفتارهای زیست محیطی در ایران (مطالعه موردی: استانهای گیلان، مازندران و گلستان)"، مازندران: دانشگاه مازندران.
۱۲. ریتزر، جورج (۱۳۷۴)، "نظریه جامعه شناسی در دوران معاصر"، ترجمه: محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی.
۱۳. فوکویاما، فرانسیس (۱۳۸۵)، "پایان نظم - سرمایه اجتماعی و حفظ آن"، ترجمه: غلامعباس توسلی، تهران: حکایت قلم نوین.
۱۴. فیروزآبادی، سید احمد (۱۳۸۴)، "پژوهش بررسی سرمایه اجتماعی در ایران و راه‌های ارتقاء آن"، تهران: شورای عالی انقلاب فرهنگی.
۱۵. فیلد، جان (۱۳۸۶)، "سرمایه اجتماعی"، ترجمه: غلامرضا غفاری و حسین رضائی، تهران: کویر.
۱۶. کلمن، جیمز (۱۳۷۷)، "بنیادهای نظریه اجتماعی"، ترجمه: منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
۱۷. کوزر، لیویس (۱۳۷۲)، "زندگی و اندیشه بزرگان جامعه شناسی"، ترجمه: محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی.
۱۸. گیدنز، آنتونی (۱۳۸۴)، "پیامدهای مدرنیته"، ترجمه: محسن ثلاثی، تهران: نشر مرکز.
۱۹. معاونت مطالعات و تحقیقات سازمان ملی جوانان، "سنجش سرمایه اجتماعی جوانان کشور".
۲۰. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، (۱۳۸۱)، "پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان"، تهران: دفتر طرح‌های ملی.

۲۱. موسسه کنشگران داوطلب، (۱۳۸۴)، "میزان سرمایه اجتماعی در جامعه ایرانی"، تهران: موسسه کنشگران داوطلب.

ب - انگلیسی

1. Anckar, Dag.(2007) "Social Capital and Democracy", Department of Political Science, Åbo Akademi.
2. Beugelsdijk, Sjoerd & Sjak Smulders (2004) "Social Capital and Economic Growth", Tilburg University, CentER/Faculty of Economics.
3. Bruegel, Irene. (2006) "Social Capital, Diversity and Education Policy", Families & Social Capital ESRC Research Group, London South Bank University.
4. Daly, Siobhan. (2004) "SOCIAL CAPITAL AND THE CULTURAL SECTOR" Centre for Civil Society, London School of Economics.
5. Field, John. (2003) " Social Capital ", London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.
6. Foley, M. and Edwards, B. (1998) " Is It Time to Disinvest in Social Capital?", Journal of Public Policy, 192: 141-173.
7. Fukuyama, F. (1997) "Economic Globalization and Culture", The Merrill Lynch Forum.
8. Graycar, Adam. (1999) " Crime and Social Capital", Australian Crime Prevention Council, Melbourne:19th Biennial International Conference.
9. Grootaert, C. (1998) "Social Capital: The missing Link?", Working Paper No.3, World Bank.
10. Grootaert, Christiaan & Deepa Narayan & Veronica Nyhan Jones
11. & Michael Woolcock (2004) " Measuring Social Capital An Integrated Questionnaire", United States of America: The International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank.
12. Harper, Rosalyn. & Maryanne Kelly.(2003) "Measuring Social Capital in the United Kingdom" Kingdom: Office for National Statistics.
13. Helliwell, John F. (2001) "Social Capital, the Economy and Well-Being".
14. International journal of social Research Methodology, Vol 6, No 1, 79-92.
15. Putnam, Robert. " Social Capital: Measurement and Consequences", Kennedy School of Government, Harvard University
16. Ritzer, George.(1988) " Sociological Theory ", United States of America: Alfred A. Knopf, Inc.
17. Sabatini, Fabio. (2005) "MEASURING SOCIAL CAPITAL IN ITALY
18. An Exploratory Analysis", Università La Sapienza, Roma.
19. Stone, Wendy. (2001) "Measuring social capital: Towards a theoretically informed measurement framework for researching social capital in family and community life", Australian Institute of Family Studies.
20. Vandeth, J W. (2003) "Measuring Social: orthodoxies and continuing controversies"